

ПАРАДИГМА ПРОСТОРОВОГО СТРУКТУРУВАННЯ ТВОРІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Мета дослідження – розкрити фундаментальний статус і функції категорії простору як змістовної універсалиї в музичному мистецтві. **Методологія дослідження** побудована на міждисциплінарному інтегруванні методів сучасної філософії, культурології та мистецтвознавства. **Наукова новизна** статті визначається тим, що темою наукового вивчення стає феномен складних кореляцій між різновидами простору, які забезпечують його системні властивості в музиці. **Висновки.** Методик точних обчислень природничих наук не вистачає для всебічного вивчення музичного простору, оскільки вони не завжди можуть пояснити появу нових звуко-просторових якостей, які утворюються сукупністю просторових властивостей елементів музичної матерії. Сучасна дійсність порушує проблему узагальнення й систематизації знань, накопичених в одній науці – музикознавстві; об'єднання безлічі методик в загальну методологію дослідження, яку можливо результативно застосовувати щодо аналізу творів академічної та інших форм музичної традиції. Складності у створенні спільної методології дослідження категорії простору полягають у слабкій розробленості деяких підходів, наприклад, системного, культурологічного, соціального.

Ключові слова: простір, музичне мистецтво, простір музичного мистецтва, музичний твір.

Злотник Александр Иосифович, народный артист Украины, ректор Киевского института музыки имени Р. М. Глиера

Парадигма пространственного структурирования произведений музыкального искусства

Целью исследования является раскрытие фундаментальности статуса и функции категории пространства как содержательной универсалии в музыкальном искусстве. **Методология исследования** построена на междисциплинарном интегрировании методов современной философии, культурологии и искусствоведения. **Научная новизна** статьи определяется тем, что темой научного изучения выступает феномен сложных корреляций между разновидностями пространства, которые обеспечивают его системные свойства в музыке. **Выводы.** Методик точных вычислений естественных наук недостаточно для изучения музыкального пространства, поскольку они не всегда могут объяснить появление новых звуко-пространственных качеств, которые образуются совокупностью пространственных свойств элементов музыкальной материи. Современная действительность поднимает проблему обобщения и систематизации знаний, накопленных в искусствоведении, объединения множества методик в общую методологию исследования, которую можно результативно применять к анализу произведений академической и других форм музыкальных традиций. Сложности в создании общей методологии исследования категории пространства заключается в слабой разработанности некоторых подходов, например, системного, культурологического, социального.

Ключевые слова: пространство, музыкальное искусство, пространство музыкального искусства, музыкальное произведение.

Zlotnik Oleksandr, rector of the Kiev Institute of Music named after R. Glier

Paradigm of Spatial Structuring Works of Musical Art

The purpose of the research is to reveal the fundamental nature of the status and function of the category space as a substantial universality in musical art. **The methodology of the research** is based on the interdisciplinary integration of the methods of modern philosophy, culturology and art criticism. **Scientific novelty** of the article is determined by the fact that the theme of scientific study is the phenomenon of complex correlations between the varieties of space, which ensure its systemic properties in music. **Conclusions.** The method of accurate computing of natural sciences is not enough to study the musical space, because they can not always explain the emergence of new sound-spatial qualities that are formed by the combination of spatial properties of elements of musical matter. Modern reality raises the problem of generalizing and systematizing the knowledge accumulated in art history, combining many techniques in the general methodology of research, which can be effectively applied to the analysis of works of academic music and other forms of musical traditions. Difficulties in creating a common methodology for studying the category of space consists in the weak elaboration of some approaches, for example, systemic, cultural, social.

Keywords: space, musical art, space of musical art, musical work.

Актуальність теми дослідження. Ще класики науки Піфагор, Арістотель, Кант, Гегель та їх наступники, робили спроби вивчення просторової проблематики, однак остаточної відповіді на запитання про сутність простору на сьогодні немає, оскільки розуміння його змісту час від часу змінюється разом із розвитком самої наукової думки.

Відносність категорії простору в музиці довела Г. Панкевич, застосувавши для її вивчення диференційований підхід. Дослідниця розділила музичний простір за сферами його існування: фізичний, перцептуальний, концептуальний. Під першим проявом Г. Панкевич має на увазі саме фізичні форми

існування матерії; під другим - відображення органами чуття реципієнта просторових і часових характеристик фізичного світу; під концептуальним простором - різні пізнавальні моделі, які будуються митцями з метою досягнення художньої достовірності в мистецтві [6, 125].

Різноманіття просторів музичного мистецтва ставить проблемні питання змістовності кожного з них, особливо таких значних категоріальних величин, як фізичний, перцептуальний (чуттєвий) і концептуальний простори, які існують як самостійні елементи, та, в той же час, вступають один з одним у взаємодію, нерідко визначаючи непередбачувані творчі результати.

Вивчення проблематики простору в музиці логічно розпочати з базової його форми - фізичного простору. Таке дослідження необхідно розбудовувати в аспекті сучасної наукової парадигми, виходячи з основних досягнень у філософії, культурології, природничих науках, аналізуючи перспективність винайдених підходів, концепцій, ідей і методів для розуміння категорії простору в музичній науці.

Метою дослідження є розкриття фундаментального статусу й функцій категорії простору як змістовної універсали в музичному мистецтві.

Методологія дослідження побудована на міждисциплінарному інтегруванні методів сучасної філософії, культурології та мистецтвознавства.

Стан наукової розробки проблеми. Витоки природничого осмислення фізичного простору були закладені ще у філософії піфагорійців, які вважали числа початками всіх речей. Учислах ними спостерігалось багато подібностей з наявними фізичними та культурними явищами. Спираючись на розміркування Арістотеля, О. Лосєв встановив, що числові обчислення піфагорійців висловлювали закономірності навколишнього світу, що спостерігаються вченими, й відносини не тільки між собою, але й з числом і його сутністю [4, 492].

Застосування математичного методу до вимірювання музичного простору привертає увагу багатьох музикознавців. Н. Зубарева, Ю. Кон, С. Курбатська, Ю. Холопов демонструють у своїх роботах результативність застосування деяких математичних закономірностей для музичної теорії й композиції (обчислення гармонійної щільності співзвуччя й фактур, включення теорії математичних «решіток» і стохастичного методу як логічної основи музичної композиції).

Математичні закономірності хоча і в деякій мірі «чужинні» для тлумачення музики, але все ж саме вони відіграють свою роль у творчості певних композиторів і музикантів-виконавців. Часто мова чітких функціональних відносин і математичних залежностей може досить вдало передавати сенс і сутність музики як мистецтва.

Дослідженню геометричних координат і властивостей простору в

музиці присвячені праці Н. Бергер [2], І. Мацієвського [5], М. Скребкової-Філатової [8], І. Сусідко. Авторам вдалося показати просторові величини як виразники музичного мислення й стилю епохи, виявити закономірності існування категорії простору в музичному образі й драматургії, а також розкрити на основі порівняння частини й цілого просторові властивості музичної форми. Про просторову виразність діатонічних, хроматичних звукорядів розмірковують Е. Рестані і В. Холопова у руслі вивчення змістових основ музики та особливостей музичного стилю [9].

Виклад основного матеріалу. Вибір вченими однієї або двох просторових координат для вивчення еволюції культури й мистецтва є вельми результативним для демонстрації змін, що відбуваються в свідомості людини та їх відображення в людській діяльності, в тому числі й творчій. Однак такий метод показує зміну сприйняття простору людиною, але не дозволяє йти досить далеко у вивченні сутності категорії простору, оскільки її аналіз зводиться до небагатьох важливих, але взятих в ізоляції від цілого особливостей.

Способи доказу, властиві логічному мисленню, - порівняння, класифікація, аналіз, синтез, дозволяють визначити фізичний простір у музиці як особливу форму існування звукової матерії, обумовленої просторовими властивостями її складових. У звучанні музичних творів фізичний простір передається через просторовість - специфічну властивість музичної матерії викликати асоціації з фізичним простором. Фізичний простір реалізується й у вигляді уявлень про «матеріальність» музичного тексту, переданого в його специфічній організації. Таким чином вибудовується поняття музичного простору у вигляді художньо-звукової даності, що формується просторовими властивостями музичної матерії (музичним звуком, засобами музичної виразності, інтонаціями), обумовленої обраним композитором способом реалізації просторового потенціалу музики. Підхід до музичного простору як до явища, що зафіксоване в музичному тексті, дозволяє розібратися у природі «музичного простору» як стильової демонстрації творчості різних композиторів, класифікувавши особливим чином засоби музичної мови.

Зміна концепцій простору у природничих науках не дає підстав сумніватися в характері його онтології в музиці, представленої у вигляді динамічної системи, що відбуває зміни уявлень про світ у свідомості й мисленні людини. Кожен з видів музичного простору - фізичний, чуттєвий і концептуальний - взаємопов'язаний з іншими, але при цьому й відмінний від них.

Усвідомлення глибинних шарів просторової структури музичних творів і її потенційних сенсів властиве закордонним вченим і композиторам. Деякі композитори ХХ століття - П. Булез, К. Штокхаузен, Я. Ксенакіс, Г. Брант та інші - в своїх творчих проектах, лекціях згадують про просторову естетику як значну деталь еволюції музики [10, 20], що вимагає особливого дослідження.

Саме взаємозв'язок теорії з музичною практикою вбачається актуальним напрямком досліджень категорії простору в сучасній музичній науці. Так, наприклад, постановка проблеми естетики музичного простору фізичної реальності показує нам зовсім іншу онтологію категорії, що будується за своїми законами, що найбільш точно висловив К. Штокхаузен: «Я вірю, що одного разу музика буде визначати архітектуру, а не як то було аж до теперішнього часу, коли ти змушений писати музику для тих залів, які будують архітектори» [7, 20].

Звісно ж, що дослідження універсальності формотворчих властивостей категорії простору, її метаструктурних властивостей, що виявляються у схожості конструкцій творів різних видів мистецтва, може показати існування в суспільстві якихось стійких принципів, що впливають на організацію простору в творах мистецтва. Виявлення цих смислових настанов, що організують мистецтво, не завжди може визначитися домінуванням естетичних принципів стилю епохи (в такому аспекті будує своє дослідження категорії простору Л. Бергер) [1].

Пошук методів дослідження категорії простору в музиці в міждисциплінарному ключі, в культурологічному, мистецтвознавчому та соціальному аспектах дозволяє знайти нові цікаві підходи в емпіричному розумінні функціональності цієї категорії в музиці. Ця проблематика має під собою застосування системного підходу до дослідження категорії простору, що сприяє встановленню цілісності, функціональності та ієрархічності її складових. В цей час, однак, (за М. Каганом) він ще не зроблений належною мірою стосовно явищ музичного мистецтва.

Детермінанти фізичного простору «життя» музики безпосереднім чином визначають акустичний простір, що базується на фізичних закономірностях поширення звуку у навколишньому середовищі. В дослідженнях Н. Гарбузова, Г. Гельмгольца, Ю. Рагса, О. Соколова і в музичних концепціях К. Штокхаузена, Я. Ксенакіса та деяких інших композиторів простір в музиці розкривається як певна експериментальна сфера, що володіє величезним потенціалом, обумовленим її фізико-акустичними можливостями.

Акустичний простір музики опосередкований саме чинниками фізичного простору, і в цьому контексті видається, що досить легко розрахувати найбільш адекватні параметри фізичного простору для гарної акустики. Насправді, це виявляється не зовсім так легко, оскільки акустикою встановлюються лише вельми умовні величини для концертних приміщень різної функціональності. Крім виконання низки параметрів і планування концертного приміщення відповідно до золотих пропорцій, багато з акустиків помічають, що важливою є й акустичний настрій приміщення.

Вивчення суб'єктивних критеріїв оцінки акустики приміщень слухачами призвело спочатку до виявлення 18 критеріїв, а потім до виділення тільки 8 незалежних суб'єктивних критеріїв. Саме вони були роз'яснені у словнику суб'єктивних понять В. Рейхардта: реверберація (гучність приміщення, відповідне сприйняття реципієнтів музики), ясність, просторовість, гучність, баланс, тембр, загальне акустичне враження, заважаючі чинники [3, 38].

Проблема вироблення суб'єктивних критеріїв фізичної акустики залу демонстрації творів посилюється, якщо ми говоримо про самих виконавців, оскільки зовсім небагато є досліджень, пов'язаних з акустичними вимогами до концертного простору музикантів, які працюють в різних стилях і жанрах, з урахуванням різних спеціалізацій. Актуальними на сьогоднішній момент є дослідження, які співвідносять суб'єктивні враження виконавців від планування залу, типу сцени, характеру організації сценічного простору, звукових умов планшета сцени, наявності ар'єрсцени, підземних приміщень і багатьох інших факторів.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що акустичний простір музичного твору як особливим чином з'організоване середовище існування музики обумовлений формами фізичного простору, але пов'язаний з ним не безпосередньо, а складною системою кореляцій - розгалуженою й нестабільною, яка залежить від безлічі факторів. Акустичний фізичний простір музичного мистецтва є відкритою, динамічною системою, яка безпосередньо пов'язана з іншою, теж складною, відкритою й динамічною системою - перцептуальним простором людської чуттєвості. Зміна в одній системі призводить до зміни в іншій, доповнюючи можливості обох систем і привносячи до їх поля зовсім інші результати.

Методик точних обчислень природничих наук недостатньо для вивчення музичного простору, оскільки вони не завжди можуть пояснити появу нових звуко-просторових якостей, які утворюються сукупністю просторових властивостей елементів музичної матерії. Сучасна дійсність порушує проблему узагальнення й систематизації знань, накопичених в одній науці - музикознавстві, об'єднання безлічі методик у загальну методологію дослідження, яку можливо результативно застосовувати щодо аналізу творів академічної й інших форм музичної традиції. Складності у створенні спільної методології дослідження категорії простору полягають у слабкій розробленості деяких підходів, наприклад, системного, культурологічного, соціального. Необхідність створення загальної методології дослідження категорії простору в музиці актуальна і в зв'язку з тим, що з'являються твори сучасного музичного мистецтва, які підлягають новим закономірностям організації музичного простору, що обумовлює пошук дослідницьких стратегій, які відповідають природі нових музичних творів.

Література

1. Бергер Л.Г. Пространственный образ мира (парадигмы познания) в структуре художественного стиля. Вопросы философии. 1994. № 4. С. 114-128.
2. Бергер Н.А. Гармония как пространственная категория в музыке: автореф. дис. ... канд. искусствоведения. Ленинград: Изд-во ЛГК, 1980. 25 с.
3. Емельянов Е.Д. Звукофикация театров и концертных залов. Москва: Искусство, 1989. 272 с.
4. Лосев А.Ф. Самое само: сочинения. Москва: ЭКСМО-Пресс, 1999. 1024 с.
5. Мациевский И.В. Перцептивное пространство в музыкальной архитектонике. Выбор и сочетание. Открытая форма: сб. ст. к 75-летию Ю.Г. Кона. Петрозаводск; СПб.: Изд-во Музфонда, 1995. С.77-81.
6. Панкевич Г.М. Проблема анализа пространственно-временной организации музыки. Музыкальное искусство и наука. Москва: Музыка, 1978. Вып. 3. С. 124-145.
7. Обрист Х. Краткая история новой музыки. Москва: Ад Маргинем Пресс, 2015. 215 с.
8. Скребкова-Филатова М.С. О художественных возможностях музыкального пространства. Пространство и время в музыке. Москва: Музыка, 1992. С. 208-223.
9. Холопова В.Н. Музыкальные эмоции: учеб. пособие. Москва: Мультипринт, 2010. 183 с.
10. Harley M. Space and Spatialization in Contemporary Music: History and Analysis Ideas and Implementations: Ph.D: dissertation . Montreal; Quebec: McGill University: School of Music, 1994. -45 p.

References

1. Berger L.G. Prostranstvennyy obraz mira (paradigmy poznaniya) v strukture khudozhestvennogo stilya // Voprosy filosofii. 1994. № 4. - S. 114-128.
2. Berger N.A. Garmoniya kak prostranstvennaya kategoriya v muzyke: avtoref. dis. ... kand. iskusstvovedeniya. L.: Izd-vo LGK. 1980. - 25 s.
3. Emelianov E.D. Zvukofikatsiya teatrov i kontsertnykh zalov. M.: Iskusstvo. 1989.- 272 s.
4. Losev A.F. Samoye samo: sochineniya. M.: EKSMO-Press. 1999. - 1024 s.
5. Matsiyevskiy I.V. Pertseptivnoye prostranstvo v muzykalnoy arkhitektonike // Vybory i sochetaniye. Otkrytaya forma: sb. st. k 75-letiyu Yu.G. Kona. Petrozavodsk; SPb.: Izd-vo Muzfonda. 1995. - S.77-81.
6. Pankevich G.M. Problema analiza prostranstvenno-vremennoy organizatsii muzyki // Muzykalnoye iskusstvo i nauka. M.: Muzyka. 1978. Vyp. 3. - S. 124-145.
7. Obrist Kh. Kratkaya istoriya novoy muzyki. M.: Ad Marginem Press. 2015. - 215 s.
8. Skrebkova-Filatova M.S. O khudozhestvennykh vozmozhnostyakh muzykalnogo prostranstva // Prostranstvo i vremya v muzyke. M.: Muzyka. 1992. - S. 208-223.
9. Kholopova V.N. Muzykalnyye emotsii: ucheb. posobiye. M.: Multiprint. 2010. - 183 s.
10. Harley M. Space and Spatialization in Contemporary Music: History and Analysis Ideas and Implementations: Ph.D: dissertation . Montreal; Quebec: McGill University: School of Music, 1994. - 345 p.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2018 р.